

Dr Danica MILIĆ

UČEŠĆE JEVREJA U BANKARSTVU SRBIJE DO I SVETSKOG RATA

OD VREMENA osnivanja *Prve srpske banke* 1869. godine i njene propasti posle dve godine, zatim osnivanja *Prve kreditne banke* 1882. godine kao i *Narodne banke* 1884, broj novčanih ustanova u Srbiji je svakom godinom rastao. One se mogu svrstati u tri grupe: štedionice, banke i kooperative, a njihove su se funkcije kao štedno-kreditnih institucija svodile na manje intervencije u oblasti monetarno-kreditnih odnosa. Raspoloživi kapital banaka bio je dosta mali po obimu, pogotovu u upoređenju sa bankama u drugim, privredno razvijenim sredinama. Za sve veće poduhvate korišćeni su kapitali stranih banaka, dobijani putem zajmova za potrebe privatnih preduzetnika, trgovaca i drugih, a kada bi se radilo o manjoj sumi korišćeni su i domaći krediti. Suma raspoloživog kapitala u bankama dostigla je u Srbiji pred balkanske ratove 51 milion dinara uplaćene glavnice tadašnjeg važenja. Do kraja XIX veka, u Srbiji su osnovane 72 banke raznih profila, a do I svetskog rata još 115. Ova brojna i raširena mreža u 187 novčanih institucija prekrivala je čitavu zemlju, mada je njena slabost bila u dekoncentrisanosti i rascepanosti. To je bio i glavni razlog imobilnosti raspoloživog kapitala, što je otežavalo i njegovu bržu akciju u efikasnom angažovanju u privrednom razvoju zemlje. Banke su često bile u ulozi oruđa za stranačke borbe i poznato je da je u manjim gradovima bilo toliko banaka koliko i političkih stranaka, zamenjujući svoju ulogu kreditora privrede ulogom kreditora glasača. Opticaj novca bio je ograničen i sve sume koje bi pratile kao prihod od izvozne trgovine do kraja godine odlazile bi u vidu kamate na zajmove u proleće naredne godine.¹

Pored domaćih banaka bilo je i stranih koje su učestvovala u osnivanju i poslovanju prvih domaćih banaka, ali su došli do saznanja da je za njih sigurnije i efikasnije poslovanje putem neposrednog kontakta i boljeg uvida u način i ciljeve poslovanja kao i postignute rezultate. Bankarska kuća braće Andrejević bila je krajem XIX veka osnovana uz pomoć austrougarskog bankarskog kredita, poreklom iz budimpeštanske *Ugarske komercijalne banke*, koja je imala veze i sa međunarodnim jevrejskim kapitalom. Na kraju prve decenije XX veka osniva se na sličan način i *Francusko-srpska banka kapitalom koji je bio sličnog porekla iz raznih francuskih banaka*, a skoro istovremeno otpočinje rad i *Praška banka* u Beo-

¹ V. Baikitch, *Monnaies, banques et bourses en Serbie*, Paris 1919. S. Kukla, *Razvitak kreditne organizacije u Srbiji*, Zagreb 1924; N. Stanarević, *Razvitak kreditne organizacije u Srbiji*, Zagreb 1924; D. Milić, „Pregled delatnosti stranog kapitala u Srbiji do Prvog svetskog rata“, *Istorijski pregled*, 2, Zagreb 1964, 94—111.

gradu. Ove su banke kao jedan od glavnih zadataka prihvatile preuzimanje i plasiranje stranih zajmova, zatim finansiranje industrijskih preduzeća, kreditiranje komunalnih radova u Beogradu i sl. Mada domaći kapital nije bio u stanju da odgovori zahtevima privrede za kreditom, ipak je u Srbiji priticanje stranog kapitala ovim putem primano sa značajnom rezervom. Tome su doprinosila i negativna iskustva iz vremena političkih kriza kada bi banke naglo podizale kamatne stope, zaoštravale uslove kreditiranja, zahtevale izmirivanje dugova i pretile povlačenjem novca.

Što se stranog bankovnog kapitala tiče, koji je priticao preko specijalnih za to osnovanih banaka, evidentna je nesrazmera između velikog broja pokušaja i umerene realizacije. U ovim pokušajima su učestvovali bankari iz bogatijih zemalja, sa uhodanom bankarskom tradicijom i poslovanjem koje je davalo lepe rezultate. U ostalim balkanskim zemljama — Rumuniji, Turskoj, Grčkoj i Bugarskoj — osnivanje banaka sa stranim kapitalom rešavano je na razne načine, pa u poređenju sa njima bilo ih je najmanje osnovano u Srbiji. Poznati su i pokušaji osnivanja stranih banaka sa sedištem van Srbije sa ciljem da se finansiraju krediti potrebni Srbiji, prvenstveno za investicionu izgradnju, komunalne radove, izgradnju i podizanje industrije i vođenje nekih većih trgovačkih poslova. Neosporno je da su povoljne prilike u Srbiji privlačile spoljni bankovni kapital, od čega je u krajnjoj liniji i srpska privreda imala koristiti, jer je to povećavalo ponudu kredita na domaćem tržištu novca, a takođe uticalo i na smanjenje kamatne stope. Domaće su se banke na ovaj korak nerado odlučivale jer je njihov raspoloživi kapital za kreditiranje bio dosta ograničen i verovali su da im egzistenciju mogu obezbediti jedino više kamatne stope.

Idući kraju XIX veka, broj učesnika jevrejske narodnosti je u privrednom životu zemlje sve više rastao, s obzirom i na poboljšanje opštih uslova života i rada u ovoj sredini. Učešće Jevreja je uglavnom bilo svedeno na neke grane gradske privrede, zanata i trgovine, a van toga ih skoro nije bilo. Pa ni u toj gradskoj privredi nisu bili svuda prisutni; i tu je bilo neke razlike koja je proisticala iz određenih navika, sklonosti ili shvatanja o pojedinim vrstama posla. Nesumnjivo je da je trgovina na veliko i na malo za neke proizvode, pre svega manufakturnog i industrijskog porekla kao što su odeća i obuća, poslovne ljude jevrejskog porekla najviše privlačila. Pri tom su prednost imali uvozni proizvodi, dok ih je u sektoru izvoza prvenstveno privlačila trgovina žitom. Osim toga, jevrejski se poslovni ljudi susreću u oblasti posredništva, na agencijskim i špediterskim poslovima, a nasuprot tome u trgovini namirnicama i kolonijalnom robom, njihov broj je znatno manji. U zanatima su srazmerno malo bili zastupljeni sa izuzetkom limarskog, gde se i u Beogradu i drugim gradovima u zemlji javljaju jevrejski preduzimači i zanatlije. Oni se javljaju i kao časovničari, optičari, u izradi ženskih šešira, raznih gajtana i ukrasa, itd. Još u prvim decenijama XIX veka, iz ovih se krugova javljaju sarafi, odnosno menjači novca, u čaršijama i svuda gde se vodila trgovina, a poneki od njih obavljaju i veće novčane transakcije za račun bogatih trgovaca, pa čak i kneza, kao što je to bilo u Srbiji u vreme Miloša Obrenovića.

Raspoređenost u raznim vrstama delatnosti menjala se tokom godina i, kako će se videti iz podataka ovde navedenih za kraj XIX veka i za jednu i po deceniju kasnije, ove se razlike od slučaja do slučaja dosta ističu. U kasnijim godinama raste broj jevrejskih zanatlija i trgovaca i u većim gradovima van Beograda, što ranije nije bio slučaj. Za godinu 1896—97. u pogledu zanimanja jevrejskog stanovništva u Beogradu poznati su ovi podaci:²

agenata i komisyonara	15	manufakturisti en detail	25
agentura tehničkih	3	nameštaj špedicija	1
advokata	3	menjači	17
amredžija	3	modistkinje	1
bazarska trgovina	2	muzički instrumenti, trgovina	3
bakali	6	nimberška roba	2
drvari	1	obuća — trgovina	2
duvandžije	4	obuća — izrada	10
žitarski trgovci	2	trgovina konfekcije	11
ženski krojači	1	optičari	2
instalateri PTT	4	platnarska trgovina	5
kafedžije	2	plehano posuđe, trgovina	3
gajtandžije	3	sitničari	8
kapadžije	1	staklo — porculan	4
izvoznici sirovih koža	5	stakloresci	2
uvoznici američkih koža	2	starinari	12
krojači muškog odela	11	tapetari	7
krojači ženskog odela	4	pogrebno preduzeće	1
krojači vojnog odela	2	časovničari	6
lampe — prodaja, stovaništa	2	šivaće mašine, prodaja	1
lekarji	4	špediteri	6
limari	10	špekulanti (prodaja zemaljskih pro- izvoda)	7
manufakturisti en gros	7		

Iz dodatnih podataka o svakom od pobrojanih zanatlija i drugih profesija vidi se da su poneki od njih već duže nastanjeni u Beogradu, a neki su tu i rođeni. To nije slučaj i sa drugim gradovima u kojima krajem XIX veka takođe ima jevrejskih stanovnika koji aktivno učestvuju u privrednom i javnom životu:³

Niš

agenti-komisyonari	3	mešovite trgovine	1
žitarski trgovci	9	modistkinje	1
kožarski trgovci	2	konfekcionari	3
krojači ženskog odela	1	opančari	1
manufakturisti	11	starinari	2
menjači	9	špekulanti	6

² Trgovinsko-zanatlijsko-industrijski šematizam Srbije za 1896—7; u ovom šematizmu su navedena imena, često i adrese učesnika u nekom od navedenih zanimanja, mada ne i podaci o njegovoj narodnoj pripadnosti, što je u popisivanju jevrejskih poslovnih ljudi moglo da se uradi samo na osnovu procene prema imenu. To je opet bilo teže u slučajevima kad su bili u pitanju Aškenazi jer su njihova imena, budući ponemčena, veoma slična nemačkim, što pretpostavlja i moguće greške, ali po našem mišljenju veoma male i koje ne utiču na bitnu promenu vrednosti podatka.

³ Isto.

Šabac

žitarski trgovci	1
krojači	2
limari	4
manufakturisti	7

Smederevo

agenti-komisionari	2
žitarski trgovci	5
špediteri	1
špekulanti	1
časovničari	2

Pirot

manufakturisti	1
marveni trgovci	1
menjači	2

Kragujevac

mešovita trgovina	1
kafedžije	1
časovničari	1
špekulanti	1

Podaci o privrednicima jevrejskog porekla u srpskim gradovima obrađeni su i za sledeće godine, kao što je to na primer 1911. godina koja se smatra za najpovoljniju u pogledu privrednog razvoja Srbije u godinama koje su prethodile ratovima — balkanskim i svetskom. U odnosu na ranije vreme, podaci iz ove godine ukazuju na uvećan broj privrednih zanimanja i broj učesnika u njima. Zapažena su pomeranja ka zanimanjima koja donose veći obim poslovanja i veći profit, što je u vezi i sa napredovanjem, modernizacijom i evropeizacijom srpske privrede u to vreme. Javljuju se u sve većem broju poslovni ljudi koji su u mogućnosti da kao akcionari pomognu osnivanje i poslovanje novčanih zavoda, investirajući deo svoje akumulacije u neke objekte trajnije vrednosti, bilo u sektoru opšte potrošnje ili proizvodnje, kao i da deo sredstava ulože na poboljšavanje ličnog i porodičnog života. Očita je diferencijacija među stanovništvom u zemlji, ali i među njegovim posebnim delovima, što je u našem slučaju primetno i kod jevrejske populacije. Podaci o tome su sledeći:⁴

Beograd

agenti stranih kuća	22
amredžije	2
bazari	3
babice	1
bakali	9
bankari	3
vezilje	5
galjandžije-kazasi	4
gvoždarske radnje	1
gvožđe staro	1
graveri	3
duvandžije	8
elektro-tehničari	2
klasna lutrija	3
knjižari	1
kožarske trgovine	2
izvoz sirovih koža	4
komisionari i agenti za izv.	3
fabrikacija kofera	2
krojači muškog odela	6

krojači ženskih odela	5
krojači vojnih odela	1
tapetari	1
livnica gvožđa	1
limari	12
lončari	1
manufakturisti grosisti	4
manufakturisti detaljisti	31
kravate-fabrikacija	2
menjači novca	10
mešovita sitna roba	19
mlinovi	1
modni ukrasi	1
modistkinje	3
nirnberška roba	12
trgovina muškim odelima	9
trgovina ženskim odelima	3
hemijsko čišćenje	1
izvoz otpadaka	1
optičari	1
oštrači	2
izvoznici suvih šljiva	4

⁴ Trgovinsko-zanatlijsko-industrijski šematizam Kraljevine Srbije za 1911. godinu.

izvoz žita	5	uglja stovarište	1
izvoz zem. proizvoda	17	fotografi	2
platnarsko-manufakt. trgovina	15	carinski posrednici — špediteri	9
pliseri	4	carigradski artikli	1
posredničko-trg. radnja	1	čarapa pletivo	2
pribor za odela	1	časovničari	2
ogledala	3	fabrikacija čokolado	1
rukavičari	1	fabrikacija čohanih štof.	2
saračko-sedlarska	1	švalje belog rublja	4
stakloresci	7	fabr. filc. šešira	1
staklo — porculan	8	fabr. šubara i kapa	1
starinari	3	čurčije	1
trščane stolice	3	izvoz suvih šljiva	7
tapetari	3	fabrika špodijuma	1
tutkala, fabrikacija	1	štamparija	1

Što se situacije u ostalim većim mestima u zemlji tiče poznati su ovi podaci:⁵

Kragujevac

izvoznici-trgovci-magazadžije	3
manufakuristi	1
mešovita roba	1
trgovina odelima	3
špediteri	1
špekulanti	3

Leskovac

žitarski trgovci	3
špekulanti	3

Niš

agenti i komisionari	1
izvoz žita i kože	8
klasna lutrija	1
krojači	3
manufakuristi	2
menjači	3
mehaničari	1
modistkinje	4
stovarište odela	3
štamparije	1

Požarevac

manufakuristi	1
marveni trgovci	6
mešovita roba	2

trgovina odela	2
sapundžije	1
špediteri	1

Smederevo

agenti-komisionari	2
vinogradari	3
izvoz žita	3
jorgandžija	1
manufakuristi	2
trgovački odnosi	1
špediteri	1

Pirot

izvoz jaja	2
limari	1
menjači	3
potkivači	1
fotografi	1

Šabac

gajtandžije	1
elektro-tehničari	1
žitarsko-šljivarski izvozn.	3
krojači muških odela	3
limari	5
manufakuristi	5
mešovita roba	3
stovarište odela	2

Kako se iz iznetih podataka može videti, porast aktivnih privrednika iz redova jevrejske narodnosti 305:419 dostiže oko 25 posto porasta u vremenskom rasponu

⁵ Isto.

od petnaestak godina, kako u Beogradu tako i u ostalim važnijim mestima u unutrašnjosti. Podaci ukazuju da je porast po granama zanimanja od 45 na 72, i to prvenstveno u nekim unosnijim zanimanjima koja značajno utiču i na štedno-monetarne i kreditne poslove. Sasvim je razumljivo što se javila potreba za razvojem kreditnih odnosa bez kojih bi povećavanje neke aktivnosti bilo teško izvodljivo: Kada je u pitanju jevrejsko stanovništvo, koje je i u životu i radu bilo najčešće upućeno na međusobne odnose saradnje i ispomaganja, to su u većini slučajeva isti stav imali i u pogledu kreditnih odnosa. Stoga je pojava prvih novčanih zavoda koji su nastali zahvaljujući ulozima jevrejskog stanovništva bila očekivana. U broju banaka koje su osnivane i poslovale na osnovu jevrejskog kapitala bilo je više takvih u kojima su i kao osnivači i kao časnici i korisnici bili isključivo zastupljeni Jevreji. U nekim značajnijim srpskim bankama koje su raspolagale većim kapitalom bilo je u upravnim odborima i pojedinaca Jevreja koji su često poticali iz najuglednijih i najimućnijih porodica.

U prvu od navedenih grupa banaka koje su nastale i poslovale jevrejskim kapitalom, prema hronologiji njihovog osnivanja spadaju sledeće:⁶

Beogradska trgovačka štedionica — Beograd, osn. 1893—94.

Srpsko-jevrejska trgovačka zadruga u Nišu, osn. 1893.

Industrijska banka, Beograd, osn. 1900.

Srpska banka, Beograd, osn. 1906.

Banka Merkur, Beograd, osn. 1906.

Saobraćajna banka, Beograd, osn. 1912.

Kolonijalna banka, Beograd, osn. 1912.

Jadranska banka, Beograd, osn. 1914.

Zajedničko je za sve ove banke da su ih vodili i osnivali jevrejski privrednici sa ciljem da pomažu i saraduju sa svojim osnivačima i akcionarima. One najčešće nisu predstavljale bogate novčane zavode jer su po visini svog osnovnog kapitala i obima poslovanja dolazili tek u treću ili četvrtu grupu. U prvu grupu spadale su banke sa osnovnim kapitalom od preko milion dinara, uživajući glas velikih banaka; u drugu grupu sa kapitalom od 500.000 do milion dinara; u treću grupu spadale su banke sa kapitalom od 250—500 hiljada dinara; u četvrtu grupu ispod 250.000 dinara. Od svih banaka u Beogradu koje su delovale pre balkanskih ratova, u prvu grupu prema ovome kriterijumu došlo bi 10 banaka, u drugu grupu 7, u treću 13, a u četvrtu grupu takođe 13 banaka.⁷

Beogradsko-trgovačka štedionica počela je rad zahvaljujući udruženom kapitalu koji su uplatili jevrejski privrednici iz Beograda u iznosu od 320.000 dinara u srebru, podeljenom u 1.122 akcije, čiji su vlasnici i nosioci, njih 53 na broju, ovaj poduhvat sami ostvarili. Pomenuta banka je obavljala i štednu službu u srebru i zlatu, te davala zajmove na domaće menice u srebru i zlatu. Prema izveštaju za 1904. godinu, broj domaćih menica na zajam u srebru iznosio je 171, a u zlatu 1.251. Broj ulagača u srebru iznosio je 156, a u zlatu 48. Osim toga, banka je eskontovala i

⁶ *Compta*, 1924/III.

⁷ N. Stanarević, *nav. rad, Ekonomist*, 1912, br. 2, str. 22.

menice. Svoj rezervni fond u visini preko 40 posto u odnosu na uplaćeni kapital, banka je uložila u vrednosne papire *Narodne banke*, *Izvozne banke* i »Srpskog brodarskog društva«, u lutrijski zajam i sl. I pored toga što je ovo ipak bila manja banka, moglo bi se reći porodičnog karaktera sudeći po srodničkim vezama akcionara, godišnji obrt kapitala mogao bi se smatrati zadovoljavajućim. Godišnji obrt svih poslova dostigao je u 1904. godini preko 25 miliona dinara, a na ime dividendi po jednoj akciji podeljeno je po 9 dinara, odnosno 9 posto. Po visini dividende i ove i sledećih godina, *Beogradska trgovačka štedionica* je davala po 9 posto, što u poređenju sa drugim bankama znači da je po visini dividendi bila druga, odmah iza *Prometne banke*. Ovo je nesumnjivo bio jedan od pokazatelja uspešnog poslovanja.⁸ Časništvo banke nosili su istaknuti privrednici: predsednik Haim D. Azriel, trgovac izvoznik, zatim kao potpredsednik dr David Alkalaj, advokat i član uprave, Bencion Bull, banakar i narodni poslanik, Avram Mošić, industrijalac, Isak Azrijel, trgovac, Isak Tajtacaković, takođe trgovac, Solomon Nisim, izvoznik, David Koen, trgovac, i Nahman Amar, trgovački agent. Kao predsednik Nadzornog odbora funkcionisao je Adolf Rešovski, trgovac, a kao članovi A. M. Mevorah, trgovački agent, zatim A. S. Lević, knjigovoda, Isak M. Farki, trgovac, i Ruben Farki, komisionar i špediter.⁹ Što se akcionara tiče, ovde su se isticale sledeće porodice: Miša, Armand, Mida, Alfred i Rika M. Levi sa 55 akcija; David J. Koen i deca Pepi, Leon, Bulući, Sultana sa 105 akcija; Nahman S. Amar i deca Sali, Solomon, Meti, N. Amar sa ukupno 39 akcija; Haim D. Azriel i deca Viktor, Rašel, Leon sa 84 akcije; Maks i Sabina Alkalaj sa 35 akcija; Avram Mošić i deca Buhas, Natallja, Leon i David sa 95 akcija; Bencion Bull sa 42 akcije, dr David Alkalaj sa 125 akcija, itd. Među akcionarima ima i zanemarljiv broj Srba, a među njima Josif Manojlović sa 10 akcija, Kosta Marković sa 22 akcije i Milan Stojilović sa 6 akcija.¹⁰

Dosta rano je počela da posluje i *Srpsko-jevrejska trgovačka zadruga u Nišu*, osnovana 1893, čiji je predsednik bio Solomon Ruso.¹¹ Ova banka je imala 1884 uplaćene akcije, a u bilansu za 1904. godinu poslovala je pozitivno, dok je dividenda po akciji iznosila 4,5 posto.

I privredne i političke prilike u vreme osnivanja *Srpske banke* u 1906. godini, umnogom su se razlikovale od onih u kojima su svoj rad otpočele prve jevrejske banke. Te su razlike bile dosta povoljne ako se uzme u obzir povećan tempo razvoja srpske privrede, kreditnog i novčanog tržišta, bolja organizacija države i zakonodavstva, povećano interesovanje evropskog tržišta za srpsku robu, i obratno. Ali u to vreme javlja se i krizna situacija izazvana austrougarsko-srpskim carinskim ratom (1906—1911), što je neke od uslova privređivanja znatno pogoršalo. Svi dotadašnji ugovorni odnosi sa Austro-Ugarskom u čijim se okvirima poslovalo, naročito u oblasti spoljne trgovine, dovedeni su u pitanje, a pred izvoznu trgovinu Srbije, koja je prvenstveno plasirala sirovine i polusirovine, postavio se problem traženja novih puteva i mogućnosti da se prodire na nova tržišta kako bi se njen tok i kontinuitet

⁸ Arhiv Srbije (dalje: AS), Ministarstvo narodne privrede (dalje: MNP), T. 1908, osek V, gr. 6, 3; MNP, T. 1906, F. II., Rn 66.

⁹ AS, MNP, T. 1905, F. II., Rn 66.

¹⁰ AS, MNP, T. 1908, osek V, gr. 6, 3; *Compas*, 1924/III.

¹¹ AS, MNP, T. 1905, F. II., Rn 66; *Compas*, 1924/III; list *Sloboda*, br. 63, Niš 1893.

održao i ubuduće. Tada se pomišljalo i na promenu asortimana srpskog izvoza, na šta se delimično išlo putem osnivanja sopstvene industrije za široku potrošnju, posebno industrije konzervi, što je omogućavalo pristup srpskom izvozu na dalja tržišta. Novoosnovana *Srpska banka* sa osnovnim kapitalom od 300.000 dinara spadala je u četvrtu grupu po veličini, a od 54 akcionara, njih 19 bilo je iz sredine jevrejskog stanovništva. Oni su kao i u drugim slučajevima predstavljali nekoliko porodica: Robert, Ilona, Šarlota, Marijana i Rene Azrijel, trgovačka porodica koja je držala 160 akcija; Nahman Avram, trgovac, sa 30 akcija; Jakov M. Azrijel, činovnik ove banke, sa članovima svoje porodice Viktorom, Rudijem, Solomonom i Leonom, takođe trgovcima, posedovao je 150 akcija; Bertold Goldštajn, trgovac, imao je 30 akcija; Nandor Gutman, činovnik banke, 15 akcija; Mita Azrijel, trgovac, 30 akcija; Jakov Alfandari, trgovac, posedovao je 15 akcija; Elijas Levi, trgovac, 16 akcija; Josif Levi, špediter, 6 akcija; Avram S. Barukić imao je 3 akcije, a toliko i Moša Amar, činovnik. Ova banka je tretirana kao jevrejska, iako je samo jedan deo akcionara bio iz te sredine, ali je način kako su akcije bile raspoređene i mogućnost da se prilikom odlučivanja ovaj deo akcionara, koji je vezan ne samo poslovnim interesima nego i srodničkim vezama, lako usaglasi i izgleda ono što su smatrali povoljnim bez obzira na to što su drugi, koji su bili sa raznih strana bez nekih čvrstih komunikacija, pri tome nameravali. Banka je poslovala i kreditima, zajmovima i drugim transakcijama. Ova banka je bila vezana za određene sektore delatnosti, na šta ukazuje i njena organizacija: u tehničkom odeljenju vršila se isključivo prodaja parnih vršalica firme »Maršal, sin i komp.« iz Engleske, dok se drugo odeljenje banke bavilo nabavkom, stokiranjem i prodajom uglja visoke kaloričnosti, pre svega šleskog i bosanskog.¹²

Iste godine kad i prethodna osniva se još jedna jevrejska banka zvana *Merkur*, sa akcijskim kapitalom od 250.000 dinara, razdeljenim u 2.500 akcija. Banci *Merkur* je prethodilo osiguravajuće društvo »Merkur« osnovano 1896. za poslovanje lozovima. Oni su prikupljali sredstva od štediša iz redova siromašnog i srednje imućnog stanovništva, čime su kupovali lozove koje će kasnije koristiti za udomljenje svojih kćeri prilikom udaje, ili za unapređenje neke privredne delatnosti. U promenjenim privrednim i političkim uslovima s početka XX veka pogoršavale su se mogućnosti za uspešno poslovanje ovog društva jer su državni lozovi, kako lutrijski tako i duvanski, mnogo odskočili od svoje nominalne vrednosti, pa se više nije isplatilo nabavljati ih radi sticanja koristi preprodajom i lutrijom što bi donosilo razliku koja je mogla da posluži kao dodatak pri raspodeli dobiti. Ovaj novi momenat podstakao je članove uprave da zatraže od nadležnih vlasti dozvolu da se društvo pretvori u »moderan bankarski zavod radi boljeg privređivanja, uloga i potpomaganja svojih članova u slučaju potrebe«. Na kraju svoje molbe, osnivači nove banke dodali su i podatak o dotadašnjem radu društva rečima »udruženje je okupilo veliki broj članova: srednjeg i sirotnog stanja i razvilo druželjublje«¹³ ... To je i sada omogućilo većem broju akcionara da udruže svoja sredstva, dakle i siromašnijim ljudima, u svemu 203 lica. U toj masi susreću se i neka poznatija imena iz poslovnih krugova: Solomon Azriel sa 20 akcija, braća Alijen

¹² AS, MNP, T, 1912, nefascikulirano, 251—1007; T, 1913, b.b.; T, 1914, br. 634; *Compas*, 1924/III.

¹³ AS, MNP, T, 1906, F XXV, 3.

de Majo 50, Ams de Majo 30, Adolf Rešovski 20, Miša Aron Levi 20, Avram S. Amar 25, David M. Levi 50, Leventaj Ješua 25, David Izrael Ruso 50, Izrael Josif Ruso 20, Sabina de Majorović 20. Među većim akcionarima zapaža se i nekolicina iz srpske sredine već od ranije poznatih iz saradnje u mešovitim bankama: Miloš Zdravković sa 30 akcija, Pera Natošević sa 50, P. P. Bajić 40, Aleksa Ilić 30, Josif Manojlović 30. Osnivači banke kao što se moglo i očekivati su poznati trgovci Avram H. Geran, Elim Rauman, Miša A. Levi, Sabitaj de Majorović, Solomon M. de Majo, Jakov Benvenista, David Adanja, Isak J. Arosti, Nisim Kalderon. Tu su i menjači David M. Levi i Josif Manojlović, a potom trgovački agenti Pera D. Natošević, Josif S. Melanon i između ostalih advokat Jakov K. Čelebonović.

U izveštaju za kasnije godine koji beleži uspešan rad banke pominje se manji broj akcionara, što je verovatno bilo diktirano većom pokretljivošću u poslovanju.¹⁴

Godine 1911. osnovana je još jedna jevrejska banka pod nazivom *Kolpnijalna banka*. Glavnica je iznosila 500.000 dinara, što bi joj odredilo mesto u trećoj grupi po imućnosti. Aktiva po bilansu za 1912. godinu bila je četiri puta veća od glavnice, ali poslovanje nije donelo neku veću čistu dobit, zbog čega u toj godini nije deljena dividenda akcionarima. Upravnik banke bio je David M. Levi, predsednik Upravnog odbora Adolf Rešovski, a članovi Jakob Benvenista, Isak J. Levi, Josif Alkalaj, Žak Bull, Nahman J. Levi i Samuilo A. Amar. U Nadzornom odboru bili su Maks S. Alkalaj i Jakov S. Davičo. Kao što se vidi, i ovde su se pojavila poznata imena iz poslovnog sveta koja se susreću i u drugim bankama, bilo kao akcionari ili pak kao časnici.¹⁵

U 1912. godini osnovana je *Saobraćajna banka* sa srpsko-jevrejskim kapitalom i zadatkom da se bavi posredovanjem u izveznoj trgovini, agenturskim poslovima, eskontom, zajmovima i ostalim bankarskim poslovima. Glavnica ove banke bila je samo 125.000 dinara, ali je aktiva po završnom računu već u prvoj godini rada nadmašila glavnicu četiri puta. Ostali podaci o radu ove banke nisu nam bili dostupni.¹⁶

U nekim bankama koje su učestvovala u finansiranju i drugim bankarskim poslovima i čiji je kapital bio veći, pored funkcionera iz redova srpskih privrednika i političara javljaju se i pojedinci, imućniji Jevreji, koji su bili uključeni u rad i upravljanje u ovim bankama. Tako je bilo u *Eskontnoj banci* osnovanoj sa kapitalom od 500.000 dinara u srebru. U prvoj upravi banke učestvovali su Solomon Azrijel i Avram S. Koen, trgovci, učesnici i u radu drugih banaka, pre svega jevrejskih. Kao akcionar, S. Azrijel je raspolagao sa 20 akcija i pravom na 6 glasova, a A. Koen kao vlasnik 10 akcija sa 3 glasa. U odnosu na ostale akcionare, to je oči-

¹⁴ AS, MNP, T, 1912, nefascikulirano 5-231, 1085.

¹⁵ AS, MNP, T, 1912, nefascikulirano; b.b.

¹⁶ AS, MNP, T, 1914, 2627.

gledno bilo veoma malo da bi obezbedilo neki veći uticaj u radu banke; njihovo prisustvo je svakako trebalo da obezbedi vezu sa drugim bankama i sličnim finansijskim ustanovama ili preduzećima. Najveći akcionar ove banke bio je Dragomir V. Radulović, bankar koji je posedovao 800 akcija od postojećih 1.245. *Eskontna banka* je uspešno poslovala u svom delokrugu i kao zajmodavac, finansijer industrijskih preduzeća, ali i kao štedna banka. Bilo je više poslova koji su obavljani na bazi zlatnog važenja nego li srebnog, i to najčešće pri davanju novca na štednju, pri uzimanju zajma po menicama, mada je kod Lombarda bio veći broj ulagača (1.446) koji su polagali novac u srebru nego u zlatu (samo 208). Interesantno je da se u oba slučaja, celokupan iznos podudarao. Međutim, pri zajmu davanom na zalag bilo je više poslova u vezi sa zlatom nego sa srebrom. Takvo poslovanje omogućavalo je raspodelu dividende u visini od 9 posto, a u rezervni fond je odvajano 5 posto od dobiti. Iako po svome nazivu eskontna, ova banka nije bila na čelu eskontnog poslovanja, jer su neke veće i jače kapitalom mogle to da obave u širem obimu. Prvo mesto je u tome svakako pripalo »Beogradskoj zadruzi«, zatim »Vračarskoj zadruzi i štedionici«, i tako dalje.¹⁷

Izvozna banka je nesumnjivo pre mnogih banaka bila veoma značajna u privrednom životu zemlje, posebno spoljne trgovine. Prilikom osnivanja 1901. godine, glavnica banke deklarirana je na 5 miliona dinara i 50.000 akcija, ali se iz završnih računa za naredne godine vidi da je uplaćeno znatno manje akcija: u 1904. godini bilo je uplaćeno svega 2.348.460 dinara, a u 1911. godini, glavnica je iskazana sa 2.500.000 dinara, odnosno 25.000 akcija po 1.000 dinara. Među poslovima *Izvozne banke* koji su utvrđeni u Statutu 1901. godine predviđeno je davanje zajma na zalag i to u pogledu stoke, žita, suvih šljiva i podizanja smeštajnog prostora. Takođe su predviđeni i kupovina svakovrsne robe i njena prodaja, eskont i reeskont menica trgovaca-izvoznika, izdavanje čekova i druge finansijsko-bankarske operacije.¹⁸

Osnivači i kasnije članovi Upravnog i Nadzornog odbora bili su najpoznatiji beogradski trgovci-izvoznici, komisionari, industrijalci, rentijeri, ali i ljudi od politike, kao na primer Milovan Milovanović. U 1904. godini, u Nadzornom odboru banke bio je i Avram Koen, a u 1911. u Upravnom odboru su Haim D. Azriel i dr David Alkalaj. O tome da li je i kako je učešće pomenutih poslovnih ljudi iz jevrejskih krugova uticalo na rad *Izvozne banke*, da li je to i za njih i njihove sunarodnike predstavljalo neku olakšicu nije nam poznato. I ne samo to nego i niz drugih podataka koji bi osvetlili unutrašnji život te poslovne sredine pošto je arhiva beogradskih banaka za rane godine njihovog rada uništena. Ova činjenica je vrlo nepovoljna jer su se u toj arhivi nalazili podaci ne samo o bankarskom poslovanju nego i o imovinskoj snazi pojedinaca, o akumulaciji iz poslovanja u spoljnoj trgovini, o investicionim ulaganjima, o međusobnim kreditnim odnosima i sl. Što se *Izvozne banke* tiče, poslovanje je bilo dosta uspešno, mada dividende nisu prelazile 6 posto. U ovoj banci su 10 posto dobiti odvajali u rezervni fond. Aktivnost banke je naročito bila velika u sezoni izvoza, kada su sva sredstva bila angažovana za kredite koji bi obezbeđivali izvoz, smeštajnog prostora, odlazak na strane

¹⁷ N. Stanarević, *nav. rad, Ekonomist*, 1912, br. 3, str. 38.

¹⁸ S. Kukla, *nav. delo, Arhiv Jugoslavije*, F 152; *Izvozna banka*, Beograd 1901, 30.

pijace, kontrolu izvoza. Tada je i ova banka u nedostatku sopstvenih sredstava uzimala zajmove od Narodne banke.¹⁹

U *Industrijskoj banci*, osnovanoj 1900. godine, i pored toga što nije važila za čisto jevrejsku banku na čelu sa Vladislavom Kostovićem kao direktorom i predsednikom Upravnog odbora Mihailom Ilićem i Jocom Markovićem kao članom uprave, ostali časnici su pripadali krugu jevrejskih privrednika. U upravi su bili Bencion Buli i Hajim Melamed, a u Nadzornom odboru A. S. Lević, Fridrih Pops i Moša Melamed.²⁰

Među osnivačima *Jadranske banke* na čijem je čelu bio Dragoljub Milovanović, direktor francuskog društva »Union«, susreću se mnoga poznata imena pored trgovaca iz Beograda i onih iz Smedereva, Požarevca, Kragujevca i Negotina. Od jevrejskih poslovnih ljudi bio je prisutan samo Marko Baruh. Glavnica ove banke deklasirana je na milion dinara u srebru. Glavni zadaci banke sastojali su se u težnji da organizuje domaće i strane konzorcijume radi stvaranja kooperativnih zajednica i opšte potrošačke zadruge za životne namirnice, podizanje mlecarske industrije, podizanje pekara u Beogradu i Srbiji, zatim četiri hotela, izgradnja zajedničkih stanova u Beogradu i okolini, izgradnja letnjikovaca i sanatorijuma, javnih saobraćajnih sredstava i narodnog kupatila. Banka je obavljala i druge bankarske poslove.²¹

U posebnu grupu banaka u kojima je učestvovao jevrejski kapital spadale su najveće banke u Srbiji osnivane stranim kapitalom, koji je jednim delom bio i jevrejski. U kojoj meri su ovi kapitali bili zastupljeni, nama je teško utvrditi pošto su arhive ovih banaka nedostupne. Već 1882. godine osnovana je u Beogradu *Srpska kreditna banka* kapitalom *Lender-banke* iz Beča i francuskim kapitalom, što je uticalo i na sastav Upravnog odbora: baron Oton Burgoen, francuskog porekla, član administracije *Lender-banke* u Beču i *Union-banke*, zatim Šarl Dierenberger, član Administrativnog saveta monopolske uprave u Srbiji, zatim Moric Koričoner, bivši direktor *Lender-banke*, kao i Hans Šušmi, direktor *Lender-banke*, Maksimilijan Marski, direktor *Srpske kreditne banke*, Moris Dimi, direktor železnica. Oskar Rihter, Markus Rober, Arnold Dajč, Flajšer i drugi spadali su u uticajne predstavnike austrijsko-jevrejskog kapitala u radu *Srpske kreditne banke*.²² Iz beogradskih i poslovnih krugova uzeti su Avram Ozerović, trgovac i narodni poslanik, zatim David Simić i još četiri trgovca iz srpskih poslovnih krugova. Glavnica u iznosu od 1.200.000 dinara bila je uplaćena u zlatu, a iz završnih računa banke se vidi da je u rezervni fond ostavljano 10 posto dobiti, dok je dividenda akcionarima deljena po stopi od 5 posto. Interesantno je da je gotovo po pravilu u većim i uspešnijim bankama, stopa dividende bila niža nego u nekim manjim bankama,

¹⁹ Isto.

²⁰ AS, MNP, T, 1914, br. 6014—7498.

²¹ AS, MNP, T, 1914, br. 3108—3998.

²² AS, MNP, T, 1905, F II., Rn 68.

što se može objasniti i njihovom željom da putem ovog demagoškog gesta privuku veći broj akcionara.

Srpska kreditna banka je skoro tri decenije bila jedina banka u Srbiji osnovana stranim kapitalom koji je upotrebljavan za kreditiranje trgovaca industrijalaca. Svoje ekspoziure imala je i u Obrenovcu, Smederevu i Šapcu. Direktor *Lenderbanke* u Beču Maksimilijan Kraus je kao potpredsednik ove banke učestvovao u širenju njenih poslova: fabrika koža Đurić-Barlovac, akcionarsko društvo, zatim za vreme aneksione krize, nasuprot nekima koji su očekivali da će banka austrijskog kapitala uskraćivati kredite trgovcima u Srbiji, pomenuti M. Kraus je insistirao na politici suprotno ovim očekivanjima. On je tražio da se krediti čak i povećavaju, a istu politiku je vodio i u vreme balkanskih ratova.²³

Peštanska mađarska trgovačka banka,²⁴ za koju se smatralo da je osnovana jevrejskim kapitalom, još u XIX veku je uspostavila poslovne veze sa beogradskom bankom Dimitrija i Lazara Andrejevića, osnovanom 1882. godine, pretvarajući je postepeno u svoje uporište. Poslovi ove budimpeštanske banke bili su ovde vezani za trgovinu duvanom, za državne zajmove i otkup državnih obveznica Srbije, kovanje srpskog srebrnog novca i sl.²⁵ U 1910. godini, ova peštanska banka je zajedno sa »Berlinskim trgovačkim društvom« — bankom — pretvorila bankarsku kuću Andrejević i ko. u akcionarsku banku koja dobija i filijalu u Nišu, pored već postojećeg poslovnog uporišta u šabačkoj banci Pavla Bajića, potonjoj »Šabačkoj štedionici«.²⁶ Uplaćeni osnovni kapital od milion dinara rangirao je ovu banku među značajnije. Upravnik banke bio je Maksimilijan Openhajmer, a u Upravnom odboru su pored Vase Radulovića i Milisava i značajnih poslovnih ljudi iz Beograda i Pešte bili Haim Izrael, Luj Bihler, Šarl Direnberg, Šarl Firstenberg, Edmund Švajger, Filip Vajs, Džems Cutrauen. Među članove Nadzornog odbora osim Vase M. Mijovića i Jovana D. Andrejevića uvršteni su i Leon pl. Bido, Karl Zonenfeld, Isidor Horovic. Poslovanje ove banke cenjeno je kao veoma uspešno i banka je tretirana kao dominantna u Beogradu, kako to kažu francuski izvori. Međutim, za razliku od drugih banaka, ona je uticala i na cenu zlata veštačkim dizanjem ažiije na zlato.²⁷ Ova banka je bila i u vezi sa velikim zajmovima koji su priticali iz Francuske, a koje je trebalo prihvatati, voditi računa o namenskom trošenju i starati se da se imovina dotičnih banaka ne arči.

Među činjenice koje se uzimaju u obzir kao ilustracija o prevazilaženju privredne krize izazvane carinskim ratom, pored ostalih pokazatelja privredne stabilizacije i emancipacije u spoljnoj trgovinskoj razmeni iznalaženjem novih tržišta navodi se i kretanje na tržištu novca u Srbiji. Novost je bila u tome što su se pojavili veliki strani ponuđači novca u licu *Francusko-srpske banke* i filijale *Praške banke*. Ovde pažnju privlači pre svega zainteresovanost jedne grupe francuskih banaka

²³ AS, Vojni Generalni guvernman Srbije, K 20, 0214.

²⁴ *Encyclopedia Judaica*, V, 4, B, 176, navodi da je *Pester ungarische Commerzialbank* osnovao 1841. godine Moritz Ullmann.

²⁵ A. Mitrović, »Pester ungarische Commerzialbank na Balkanu do 1918. godine«, *Zbornik Matice srpske za Istoriju*, br. 34, 1986, 47.

²⁶ S. Kukla, *nav. delo*, 74; A. Mitrović, *nav. rad*; AS, MNP, T, 1910, nefascikulirano.

²⁷ A. Mitrović, *nav. rad*; S. Kukla, *nav. delo*, 74.

koje su odlučile da na ovom terenu stupe u akciju kao ponuđači kredita. U izgledu su tada bili veliki poslovi u samoj prestonici, izgradnja kanalizacije i popločavanje ulica, kao i izgradnja četiri železničke pruge: Niš — Knjaževac, Beograd — Mala Krsna, Gornji Milanovac — Čačak i Požarevac — Mala Krsna.²⁸ U isto vreme zapaža se i povećanje kapitala već postojećih beogradskih banaka, što je samo tokom 1911. godine ispoljilo rast od 20 posto, uzimajući u obzir uplate gotovog novca i menično-čekovne operacije. Ovde je spomenuta *Francusko-srpska banka* već krajem prve godine svoga poslovanja raspolagala većom sumom od ostalih beogradskih banaka, a u slučaju veće potrebe u vezi sa njenim obavezama, banka je uvek mogla dobiti dodatna sredstva i zajmove od svoje metropole iz Pariza. Mogla je unovčiti i svoje vrednosne papire. Krajem 1911. godine, posle *Srpske kreditne banke* stajala je na čelu srpskih beogradskih banaka, a po visini kredita koje je uživala kod svojih inostranih osnivača, ta suma je za 8—9 puta premašivala visinu glavnice.²⁹ Iz istorijata ove uspešne banke saznajemo da su u njenom osnivanju učestvovala sledeće francuske banke: *Banque Imperiale Ottoman, Banque de l'Union Parisienne, Banque française pour Commerce et l'Industrie de Paris, Société financière d'Orient, Société Général pour favoriser le developement de Commerce et de l'Industriene en France, Banque N. J. A. Bardac* i *Banque Hoskier and S.* Osnovni kapital je iznosio 12 miliona franaka podeljen u 24.000 akcija po 500 franaka. Na čelu banke bio je Upravni odbor od osam članova i direktor. Upravni odbor je iz redova uticajnih građana Srbije birao i Savetodavni odbor sa mandatom od dve godine. U prvom Savetodavnom odboru bili su L. Paču, predstavnik Upravnog odbora *Zemaljske banke*, zatim Drašković, predsednik Odbora *Izvozne banke*, Milovan Milovanović, jedan od glavnih akcionara banke i ministar inostranih dela u vladi radikala, i najzad Voja Veljković, predstavnik »Vračarske zadruge«, koja je važila kao banka liberala.³⁰

Sasvim je prirodno što je ova banka kao eksponent stranog kapitala, koji je banku istovremeno koristio kao svoga posrednika u plasiranju kapitala, u dobijanju poslova državnog karaktera — vojne nabavke, investiciona izgradnja i slično — bila u žiži mnogih posmatrača u javnosti. Pre svega, krugovi domaćih privrednika su kritički prihvatili dolazak stranog kapitala, a potom i kritičkim okom pratili njegove akcije polazeći od interesa same zemlje, ali i svojih. U odnosu na već ranije osnovanu banku »Andrejević i kompanija«, i za ovu banku su smatrali da je osnovana sa posebnim zadatkom da vršeci eksploataciju državnih i samoupravnih hartija od vrednosti i učestvujući u pogodnim poslovima na licitaciji, često dobije prednost, iako njeni ponuđeni uslovi nisu bili bolji od uslova koje su neki drugi nudili na licitaciji. Podozrevalo se da je tu bilo i nekih zakulisnih radnji, pre svega između članova uprave i onih koji su davali zajam, pa i drugih lica koja su bila uključena u odlučivanju o zajmu i licitaciji.³¹

²⁸ N. Stanarević, *nav. rad, Ekonomist*, 1912, 21.

²⁹ *Isto*, 54.

³⁰ Lj. Aleksić-Pejković, *Odnosi Srbije sa Francuskom i Engleskom*, Beograd 1965, 289—291; Haus- Hof- und Staatsarchiv, Wien, AR, F 23, Sub 5/50836, 1917.

³¹ *Trgovinski glasnik*, 1912, br. 12; *Mali žurnal*, 11—18. VIII 1910; *Stampa*, 10. VIII 1910, br. 21B; *Samo-uprava*, 17. VIII 1910.

Neposredno pred prvi svetski rat osnovana je kapitalom budimpeštanske *Mađarske banke* i *Trgovačkog akcionarskog društva* iz istog centra, još jedna jevrejsko-srpska banka u kojoj je srpska strana bila predstavljena sa nekoliko osnivača. Među osnivačima banke *Otdžbina*³² navode se sledeća imena: Franc Sekelj, direktor banke iz Budimpešte, a pored njega i Bruno Brun, Bela Selaš, Julius Bern, Alkan Đerasi (ovaj poslednji iz Beograda), kao i Miša Levi i E. M. Rauman, trgovci iz Beograda, pa Žak Buli, rentijer iz Beograda, i Šemaja de Majo. Ostalih pet članova-osnivača bili su srpski trgovci iz Beograda. Više o delatnosti ove banke nije nam poznato.

Na osnovu izloženih podataka, koji u datom trenutku polaze od stanja arhivske građe, njene istraženosti i poznatih činjenica o razvoju bankovnog kapitala u Srbiji uopšte, može se po našem mišljenju steći slika i o učešću jevrejskog kapitala u bankarstvu. Svi poznati podaci sigurno ne zadovoljavaju zahteve jedne monografije, što pretpostavlja dalja istraživanja, dopune, paralelna izučavanja i u drugim balkanskim zemljama, a takođe i u pogledu samog razvoja bankarstva u Srbiji. Međutim, ono što se i na osnovu datog stanja stvari nesumnjivo jasno vidi, to je specifičnost koja prati razvoj jevrejskih banaka. Po svojoj funkciji, one su pre svega usmerene na neku vrstu uzajamne pomoći svojih sunarodnika, bilo da je reč o trgovcima koji imaju veće potrebe i zahteve, ili zanatlijama, gde je to neuporedivo skromnije, pa i ostalom delu populacije u nekim životnim prilikama. Po sebi se razume da ove banke u svom poslovanju u svemu rade onako kako je to tada bilo i u drugim bankama, sa kojima i saraduju na stručnim poslovima. Dalje, jevrejski kapital nije isključen iz učešća u radu ostalih banaka, bilo da je reč o domaćim bankama, gde su poslovni ljudi iz krugova srpskih trgovaca i imućnih ljudi glavni akteri, ili pak gde je reč o bankama osnivanim i podržavanim stranim kapitalom. Da li je to učešće jevrejskih poslovnih ljudi u svemu bilo isto- vetno i ravnopravno sa ostalima, teško je zaključiti na osnovu podataka kojima raspolazemo, pogotovu što su oni u tim slučajevima bili u brojnoj manjini. Ali i za to važe neke pretpostavke, jer je izvesno da je imućnih poslovnih ljudi bilo znatno više među srpskim stanovništvom negoli u manjinskoj jevrejskoj populaciji, i to bi svakako mogao biti kriterijum o broju i značaju učesnika. Izvesnu zabunu izazivaju paušalne ocene koje se povremeno susreću u literaturi o bogatstvu i sve- moći jevrejskih bankarskih krugova, što se u slučajevima o kojima je u ovome tekstu bilo reči ne može utvrditi. Ovde je više reč o jednoj pojavi koja se normalno uklapa u opšti razvoj društvenih i privrednih odnosa datog perioda, gde je, ako je reč o jevrejskom bankovnom kapitalu bilo domaćeg ili stranog porekla, uspešno funkcionisanje banaka samo, ili u najvećem broju slučajeva, posledica jedne dobre organizovanosti, poslovnosti i poštovanja pravila igre.

³² Banka *Otdžbina* prema podacima iz AS, MNP, T, 1914, br. 6014—7498.

Summary

PARTICIPATION OF JEWS IN THE SERBIAN BANKING

The Serbian banking which began with the establishing of Prva srpska banka (The First Serbian Bank) in 1869 at the eve of Balkan Wars was constituted of 187 active monetary institutions under the names of bank, savings bank and cooperative. The capital of these monetary institutions was in disproportion to their large number because they had at the time only 51. million current dinars of capital and that resulted in their limited mobility and inefficiency in the economic development of the country. In relation to the investment of foreign loans and creation of its own industrial enterprises the foreign banks were also establishing their own institutions. Among the businessmen of Serbian trade and commerce the members of Jewish population have traditionally participated; during the years it has become more and more evident in the urban economy in which they took part as merchants and craftsmen. They mostly traded in manufactured and industrial goods, particularly in imported footwear and clothing. As exporters they were primarily interested in grain. As craftsmen they were mainly watch repairmen, opticians, small utilitarian and decorative goods makers, tinsmiths, although in time the number of crafts they practised has risen from 45 to 72. The expanded scope of commerce has required the bigger monetary investments, such as the development of crediting programs and associating institutions. Jews have mostly solved these problems within their community and thus have gradually established their own monetary institutions. Some of the more wealthy and more prominent businessmen from this circle were involved with larger Serbian and foreign banks — with their investments and also as the members of their governing bodies. The first institution of Jewish capital was Beogradska trgovačka štedionica (Belgrade Commercial Savings Bank), established in 1893 in Belgrade and the same year in Niš was set up Srpsko-jevrejska zadruga (The Serbian-Jewish Cooperative). During the following years these was founded the relevant number of Jewish banks: Industrijska banka (The Industrial Bank), Srpska banka (The Bank of Serbia), banka Merkur (Mercury Bank), Kolonijalna banka (The Colonial Bank) and Jadranska banka (The Adriatic Bank). These banks were by the amount of their capital second and third line banks. In the larger Serbian banks Jewish businessmen were also the significant shareholders and these were: Eskontna banka (The Accounting Bank), Izvozna banka (The Export Bank), Srpska kreditna banka (Serbian Crediting Bank), Francusko-srpska banka (French-Serbian Bank), Praška Banka (The Bank of Prague) and banka Otadžbina (The Fatherland Bank).